

Naturvård i Kvismaren 2004–2009

Michael Andersson

I Fåglar i Kvismaren 2005 beskrevs den stora satsning på naturvård i Kvismaren som då inleddes i samarbete mellan Länsstyrelsen i Örebro län, Örebro kommun och Världsnaturfonden WWF samt lokala markägare. Föreningen Kvismare Fågelstation (FKF) har löpande medverkat med synpunkter på arbetet. Länsstyrelsen ger här en kort översikt över utförda åtgärder 2004–2009.

Bakgrund

Kvismareområdet består av våtmarkerna Östra och Västra Kvismaren. Området är kraftigt påverkat av den mycket omfattande torrläggning som skedde vid slutet av 1800-talet. Dagens våtmarker är egentligen rester av tidigare grunda sjöar. Det vidsträckta slätter- och beteslandskapet som tidigare omgav sjöarna är idag uppodlat. Under perioden 1972–1986 genomfördes en första restaureringsfas i FKF:s regi med mycket goda erfarenheter. Rysjön restaurerades också för andra gången 1997. Därefter har den fortsatta restaureringen vilat till 2004, då ett samarbetsprojekt mellan Länsstyrelsen, Örebro kommun och Världsnaturfonden WWF initierades för Västra Kvismaren. Åren 2004–2007 låg fokus på Västra Kvismaren, för att 2008 flytta över till Östra Kvismaren. De första två delprojekten var Löten respektive Fräknabotten.

Löten

Delområdena Löten och Nyängen söder om Kvismare kanal i Västra Kvismaren, har varit svårskötta och i många år ett sorgebarn. Genom Projekt Löten 2004–2007 utformades Löten och Nyängen till våtmark för näringsretention. Våtmarken tar emot vatten från omgivande åkermarker. Våtmarkens skötsel ska huvudsakligen vara bete av nötkreatur, men genom de markarbeten som gjorts finns möjlighet att hjälpa till med maskiner för att bearbeta vegetationen. Nu följer den långsiktiga förvaltningen där Löten alltså ska fungera både som reningsverk och hävdad våtmark för biologisk mångfald.

Fräknabotten

Den västligaste delen av Västra Kvismaren ingår endast med sin södra hälft i naturreservatet Kvismaren. Denna del ägs idag av staten (Naturvårdsverket). Den norra hälften benämns Fräknabotten och ingår inte i reservatet. Den ägs av enskilda markägare, till stor del som samfällad mark. En stor omdaning av Västra Kvismaren inklusive Fräknabotten väster om Rysjön genomfördes vintern 2004/2005, i enlighet med en särskild restaureringsplan, som arbetats fram av Världsnaturfonden WWF och Örebro kommun. Planen fastställdes i november 2004, efter förankring med berörda ägare till Fräknabotten. Världsnaturfonden WWF spelade en avgörande roll i förankringen med markägarna. Kommunens arbetslag utförde arbetet med avverkning och uttransport av videbuskar i det stora vasshavet. Därefter kunde marken bearbetas med maskiner genom fräsning av tuvor, stubbar och rötter. Hela området stängslades och nötkreatur av köttaras släpptes in säsongen 2005, för att ta hand om den långsiktiga skötseln. Från att vara ett vasshav med videbuskar har större delen av Fräknabotten med centrala Västra Kvismaren alltså blivit en ca 100 hektar stor välbetad strandäng och i anslutning till detta 30 hektar lövbackar som också betas.

Restaureringsplan för delar av Kvismaren

På uppdrag av Länsstyrelsen utarbetade kommunbiolog Mats Rosenberg 2004–2006 ett förslag till restaureringsplan för andra delar av Kvismaren. Förslaget bollades mellan Örebro

kommun och Länsstyrelsen och idéerna redovisades i fält för representanter för Naturvårdsverket hösten 2005. Planen avsågs omfatta åtgärder under fyra till fem år. De övergripande målsättningarna för restaureringen är att:

- återskapa en öppen och mer naturligt fungerande våtmark med flacka betade strandzoner som mot sjösidan övergår i grunda klarvatten och bladvassar,
- den starkt påverkade hydrologin skall inom våtmarken anpassas till mer naturliga förhållanden med regelbundna översvämningar,
- vid bevarande och restaurering skall även det omgivande kulturlandskapet med naturbetesmarker, lövskogar och småskaligt åkerlandskap ingå som en naturlig enhet med kompletterande livsmiljöer för många arter, t ex grod- och kräldjur,
- för att minska ”trycket” på det omgivande odlingslandskapet skall lämpliga födosöksområden för gäss och tranor skapas inom och i nära anslutning till våtmarken,
- genom restaurering och lämplig hävd skall en stor grupp av hävdberoende arter gynnas, t ex vadarfåglar, simänder, kärllväxter och insekter,
- det öppna kulturlandskapet som präglat området i århundraden skall återskapas och bevaras,
- allmänheten ska ges betydligt bättre möjligheter att uppleva landskapet och det rika fågellivet än i dag. Besökarnas beroende av bilar skall minskas genom anläggning av flera nya promenad- och cykelstråk.

Under samma period utarbetade Sven-Olov Borgegård, på uppdrag av Världsnaturfonden WWF, ett förslag till plan för ett nytt projekt mellan WWF, Länsstyrelsen och Örebro kommun, benämnt *Naturbeten i Närke*. Detta samarbete syftade till att utöka arealen väl hävdade naturbetesmarker och att säkerställa långsiktig betesdrift i skyddade områden. Planen lades upp för åren 2005–2008. Bland de områden som särskilt uppmärksammades i planen fanns Kvismaren och Tysslingen. Detta dokument och restaureringsplanen för Kvis-

maren sammanfogades under beteckningen *Projekt Naturbeten i Närke* i en ansökan till Naturvårdsverket, om extra medel till särskilt kostsamma åtgärder.

Åtgärder 2006–2009 i urval

Hammarmaden

Hammarmaden markbearbetades våren 2007 för att underlätta betesdrift och maskinell putsning av vegetation. Avverkning av buskar och träd skedde i stor omfattning, som förberedelse för en planerad ombyggnation av diken och vallar.

Rysjön

Hösten 2006 och våren 2007 släntades den gamla banvallen av längs Rysjöns östra strand och ett dike mellan banvallen och strandängen lades igen. På detta vis underlättas betesdrift på strandängen. Strandängens vegetation frästes och därefter stängslades den igen. Strandängen betades med förbättrat resultat 2007. Området sambetas nu med kanalbanken längs Rysjöns södra strand, vilken utgör förbindelselänk för betesdriften med Fräknabotten längre västerut. Vid Rysjöns östra strand nära tornet anlades våren 2007 ett par nya lekdammar för salamandrar och grodor.

Fiskingemaden

Fiskingemaden markbearbetades vårvintern 2008 för att avlägsna högstarr och stubbar från tidigare avverkade strandskogar. Stenar och stubbar grävdes bort för att möjliggöra framtida maskinell putsning och slätter av strandängarna.

Östra Kvismaren norr om kanalen

Efter avverkning av träd och buskar vintern 2007/2008 har banken längs Kvismare kanal tätats och givits en jämn höjd längs hela Fågelsjöns södra strand, för att förbättra möjligheterna att styra vattennivåerna i Fågelsjön gentemot kanalen. Nu finns på ett annat sätt än tidigare möjlighet att styra vattennivån i Fågelsjön oberoende av Kvismare kanals vattenstånd.

**Ett informationsmöte under byggnationen av Lötenplattformen 2007. Foto: Karin Sund.
An information meeting during the building of the platform at Löten 2007. Photo: Karin Sund.**

Östra Kvismaren söder om kanalen

Vintern 2008/2009 avverkades tätvuxen lövskog på den södra kanalbanken. Kanalbanken visade sig då vara betydligt mindre bärig jämfört med den norra. Eftersom det inte var möjligt att köra med maskiner på södra kanalbanken för att transportera ut virke och ris från avverkningen fick detta istället vinschas över isen på kanalen och köras ut via den norra kanalbanken. Samma förstärkning, utjämning och niväläggning av den södra kanalbanken som gjorts av den norra pågår i skrivande stund (februari 2010). Syftet är detsamma, att förbättra möjligheterna att styra vattennivåer oberoende av kanalens vattenstånd. Det finns inte tillräckligt med jord- och lermassor (tilltänkt byggmaterial) på plats för att förbättra den södra banken. Därför pågår nu arbete med att flytta material längs kanalbanken från öster och väster. Hittills har ca 20 000 m³ material transporterats fram för att få ordning på hela södra kanalbanken. Detta är helt centralt för nivåregleringen av Östra Kvismaren. Uppskattningsvis blir kostnaderna för arbetena på den södra kanalbanken tre gånger högre än beräknat.

Långsiktig betesdrift

Under 2006 lämnades bidrag till byggnad av ett vinterstall för nötkreatur. Syftet är att upprätthålla långvarig betesdrift på strandängarna i Kvismaren. I ett avtal har mottagaren Hammars gård förbundit sig att bedriva bete i naturreservatet i 20 år. År 2009 tecknade Länsstyrelsen avtal med ytterligare en djurhållare om bidrag till ett vinterstall i Fiskinge.

Vattenreglering

Anordningar för att möjliggöra reglering av vattenståndet är viktiga komponenter i det nya Kvismaren. Under perioden har t ex val-lar tätats och byggts om på många platser och munkar har anlagts på ett par ställen, bl a vid Fiskinge och Fågelsjön. Ännu saknas anordningar på flera kritiska punkter, så det finns ännu inte möjlighet att fullt ut styra vattennivåerna i Östra Kvismaren.

Anordningar för besökare

En ny utsiktsplattform byggdes vid Löten våren 2007 med utsikt mot Rysjön. Plattformen invigdes vid en informationsträff för lokala markägare i maj samma år. Denna plattform

kallas i folkmun ”Dansbanan”. Kring Öby kulle, Rysjön och Lötén i reservatets centrum förnyades även i övrigt de publika anläggningarna med vandringsvägar och torrklosetter. Ett nedre plan i det gamla Rysjötornet byggdes. De nya anläggningarna är anpassade för personer med nedsatt rörelseförmåga. Nya informationstavlor anslogs vid Öby kulle och Lötén.

Vintrarna 2007/2008 och 2008/2009 anlades flera nya besöksanordningar. Observationsplatsen vid Hammarkullen intill Hamarmaden byggdes om. Här anlades en ny parkeringsplats och ett nytt väderskydd, varifrån man har utsikt över strandängarna. Stigen ut till utsiktsplattformen vid Fiskingemaden förbättrades. Öster om Ormkullen byggdes en ny utsiktsplattform med utsikt över Hamarmaden och Killingemaden. Plattformen nås på en gång- och cykelstig från bron över kanalen vid Öby kulle. Man kan även förflytta sig från huvudparkeringen vid Öby kulle på norra kanalbanken längs Fågelsjöns södra strand. Denna stig leder över Fågelsjön på mitten, från dess södra strand till dess norra vid Åslaholmen. Därifrån går en stig från naturreservatet Kvismaren fram till naturreservatet Sörön i öster. Det finns även möjlighet att ta sig vidare mot Sörön på Fågelsjöns södra strand (på norra kanalbanken). Strax innan man kommer fram till Sörön finns här en anlagd kulle (observationspunkt) med utsikt dels mot Fågelsjöns östra delar (Åslasjön) och dels över kanalen mot Fiskingemaden, på södra sidan av Kvismare kanal. De nya anordningarna är tillgängliga för personer med funktionsnedsättningar, utom stigen från Åslaholmen till Sörön och stigen till Fiskingemaden.

Reservatets förvaltning

Fram till år 2006 förvaltades naturreservatet Kvismaren av Länsstyrelsen. Den entreprenör som utförde lejonparten av de praktiska naturvårdsarbetena och underhåll av anordningar för besökare var Skogsstyrelsen. Från och med 2006 uppdrog Länsstyrelsen förvaltningen av naturreservatet Kvismaren åt Örebro kom-

mun. Med början från 2008 har Länsstyrelsen även uppdragit förvaltningen av naturreservatet Sörön till Örebro kommun. Kvismare fågelstation har på uppdrag av Länsstyrelsen utfört vissa inventeringar som uppföljning av utförda skötsel och restaureringsåtgärder. Utöver dessa uppdrag består skötseln av omfattande betesdrift som flera lantbrukare åtagit sig och som de får betalt för via jordbrukets miljöersättningar.

Finansiering

Utöver de löpande kostnaderna för reservatets förvaltning finansieras arbetena i Kvismaren huvudsakligen via särskilda bidrag från Naturvårdsverket genom anslaget för biologisk mångfald. Länsstyrelsen har ansökt om extra medel till Kvismaren åren 2004–2009. Projekt Lötén finansierades till hälften av dessa medel från Naturvårdsverket och till andra hälften av anläggningsstöd för våtmarker från Jordbruksverket. Bidrag till flera åtgärder har även erhållits från Världsnaturfonden WWF, framför allt som arbetsinsatser i t ex arbetet med Fräknabotten och i arbetet de avtal om bidrag till djurstallar som tecknats. I november 2005 ansökte Länsstyrelsen om 3,25 miljoner kronor till Projekt Naturbeten i Närke, avsedda för åtgärder för långsiktigt upprätthållande av beteshävdén inom Kvismaren och Tysslingen. Naturvårdsverket beviljade 3,2 miljoner kronor för år 2006. Medlen gick dels till bidrag till två vinterstall för nötkreatur vid Kvismaren och Tysslingen på totalt två miljoner kronor och dels 1,2 milj kr till praktiska naturvårdsåtgärder, varav drygt 900 000 kr till Kvismaren. I ansökan framgick att det sökta beloppet endast avsåg första året på en flerårig satsning för att stärka den långsiktiga betesdriften i flera hävdkrävande naturreservat, samt att restaureringen av Kvismaren avsåg att pågå i flera år. Åren 2007–2009 anslog Naturvårdsverket efter ansökningar från Länsstyrelsen sammanlagt 7,65 miljoner kronor till restaureringen av Kvismaren (2007: 2,45 mkr, 2008: 3,2 mkr, 2009: 2 mkr).

Flygfoto över stora delar av Kvismaren. Flera åtgärder syns väl. Foto: Anna-Karin Roos.
Aerial photo over parts of Kvismaren. Several restored parts are seen. Photo: Anna-Karin Roos.

Referenser

Sondell, J. 2005. Stor naturvårdssatsning i Kvismaren. Fåglar i Kvismaren 2005:30-32. Underlag till denna artikel har erhållits av kommunbiolog Mats Rosenberg, Örebro kommun, reservatsförvaltare Göran Janzon och Karin Sund, Länsstyrelsen och Världsnaturfonden WWF:s representant Sven-Olov Borgegård, Ekologiplan, Västerås.

English summary

During the period 1972–1986 a first phase of restoration was carried out by FKF with very good results. In cooperation between the County Administrative Board, the municipality of Örebro and WWF a new restoration plan was settled in 2004. At first two areas were in focus, Löten and Västra Kvismaren. Löten was restored and a plan including grazing and long-term management was initiated. Västra Kvismaren was transformed from being an unbroken reed bed with patches of willow bushes to a well grazed 100 hectare wet meadow. In 2005 a supplementary plan was worked

out for the remaining areas. This plan includes naturally functioning wetland, preservation and restoration of the surroundings as well as minimizing cranes and geese feeding on crops. It also includes improved facilities for visitors.

Hamarmaden was finished in 2007. Bushes and trees were cut to prepare for a rebuilding of the banks. The shores of Rysjön in the southeast were improved. Fågelsjön has got a new water regulation, the canal bank has been repaired and the surrounding paths have been improved. In Östra Kvismaren the restoration work started in 2008. The main job was to build a watertight bank along the canal for water regulation. Two new platforms, one at Löten and one next to the Hammar canal, has been built and also a shelter at Hammarkullen.

The main financing was received from the Swedish Environmental Protection Agency. Other organisations that support the restoring are WWF and the County Administrative Board. (For Swedish names see maps on page 30-31.)